

Yurii Marshavin

Doctor of Economics, Professor,
Personnel Management and Labor Economics Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine

Taras Kytsak

Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Personnel Management and Labor Economics Department,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine

Oleg Marshavin

Master of applied mathematics, director of «Vse dlya svyata» LLC,
Kyiv, Ukraine

CHAPTER 1.13. LABOR MARKET OF UKRAINE IN NEW SOCIO-ECONOMIC REALITIES: PROBLEMS OF PUBLIC POLICY TRANSFORMATION

Causes and factors of the national labor market long-term turbulent and crisis state, content of theoretical and conceptual foundations of state employment policy and means of its modernization have been analyzed. The author's vision of the national labor market public management policy transformation with the aim of increasing its role in social and economic recovery of Ukraine in war and post-war periods has been formulated.

It has been proven that the Government, local self-government bodies, and the public of Ukraine consider the problem of employment too simplistically - mainly in the context of the dynamics of unemployment, the ratio between the registered number of unemployed and vacant jobs, and the costs associated with the payment of unemployment benefits. In fact, for many years the state policy on the labor market has been shifting the emphasis from identifying and solving deep causes of crisis phenomena to attempts to overcome their external manifestations.

It is proposed to modernize theoretical foundations and practical methods of state employment policy implementation, strengthen its coordination with, monetary, tax and investment policy, income policy, improve private-state partnership and, first of all, social dialogue. It has been proven that during the war period it is necessary to ensure coordination of state authorities, business and labour unions actions to direct public policy in the field of employment in order to increase motivation of employees and entrepreneurs to work honestly in the legal sector of the economy and promote development of industrial democracy and social justice. Developed proposals can be used by state authorities and local self-government bodies, employers' organizations and labour unions, civil society institutions in the war and post-war periods. The following research methods have been applied: system analysis, scientific generalization and comparison, content analysis, induction and deduction, economic and statistical analysis.

Маршавін Ю. М.

Доктор економічних наук, професор
Професор Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна

Кицак Т. Г.

Кандидат економічних наук, доцент
Доцент Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна

Маршавін О. Ю.

Магістр з прикладної математики
Директор ТОВ «Все для свята»,
м. Київ, Україна

РОЗДІЛ 1.13. РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ В НОВИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЯХ: ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Проаналізовано причини і фактори тривалого турбулентно-кризового стану національного ринку праці, зміст теоретико-концептуальних засад державної політики зайнятості, напрями та інструменти її модернізації. Сформульовано авторське бачення трансформації політики публічного управління національним ринком праці з ціллю підвищення його ролі у соціально-економічному відновленні України у воєнний і повоєнний періоди.

Доведено, що Уряд, органи місцевого самоврядування, громадськість проблему зайнятості розглядають занадто спрощено – в основному в контексті динаміки безробіття та розміру допомоги по безробіттю. Фактично у державній політиці ринку праці багато років відбувається зміщення акцентів з виявлення і розв'язання глибинних причин кризових явищ на спроби подолання їх зовнішніх проявів. Запропоновано модернізацію теоретичних засад і практичних методів реалізації державної політики зайнятості, посилення її координації з інвестиційною, грошово-кредитною, податковою та інвестиційною політикою, політикою доходів, поліпшення приватно-державного партнерства. перш за все соціального діалогу. Доведено, що у воєнний період необхідно забезпечити координацію дій органів державної влади, бізнесу й профспілок, спрямувати публічну політику у сфері зайнятості на посилення мотивації працівників і підприємців до чесної праці в легальному секторі економіки, розвиток соціальної справедливості в сфері праці. Розроблені пропозиції можуть використовуватися органами державної влади і органами місцевого самоврядування, організаціями роботодавців та профспілками, інститутами громадянського суспільства у воєнний і повоєнний періоди. Застосовано такі методи дослідження: системний аналіз, наукове узагальнення і порівняння, індукція та дедукція, економіко-статистичний аналіз, контент-аналіз.

Вступ

Розвиток ринку праці є ключовим фактором позитивних соціально-економічних перетворень, подолання чисельних соціальних та економічних викликів і загроз, якісного трудового життя. Зазначене у повній мірі відноситься до нових соціально-економічних реалій – російсько-української війни та відновлення України.

В ході російської воєнної агресії тисячі співвітчизників загинули, небачених масштабів досягла зовнішня міграція, у багатьох українських містах, інших населених пунктах знищені підприємства, зруйнована транспортна і комунальна інфраструктура. Втрати робочої сили і основного капіталу значно посилюють негативні процеси на національному ринку праці, які накопичувалися останні десятиліття.

Метою публікації є аналіз теоретичних засад державної політики зайнятості і практичних засобів її реалізації та розроблення нових підходів до змісту публічної політики регулювання ринку праці в умовах нових реалій.

Актуальність теми визначається необхідністю швидкого подолання наслідків російської воєнної агресії, соціально-економічного відновлення України, що потребує трансформації теоретико-концептуальних засад, методів та інструментів реалізації державної політики зайнятості..

Багато ключових проблем розвитку національного ринку праці та теоретико-прикладних засад державної політики зайнятості ще у перше десятиліття ринкових реформ в Україні знайшли своє віддзеркалення у дослідженнях ряду українських учених. У працях академіків НАН України Лібанової Е.М. [1] і Богині Д.П. [2], закладено підґрунтя дослідження нагальних проблем формування і розвитку ринку праці, зв'язок із змістом соціальної політики, Онікієнко В.В. [3], Грішнова О.А. [4] розкрили сутність динаміки ринку праці як складової людського розвитку. У публікаціях Колота А.М. [5], Петрової І.Л. [6], Петюха В.М. [7] розкрито роль людського капіталу у розвитку соціально-трудової сфери, у працях Бандура С.І. досліджені важливі методологічні проблеми розвитку системи робочих місць, обґрунтовано взаємозв'язок їх створення з капітальними інвестиціями [8]. Лісогор Л.С. [9] і Семикіна М.В. [10] розкрили сутність і зміст формування конкурентного середовища на ринку праці, засоби його розвитку.

Значний вплив на зміст нашого дослідження надали наукові розвідки зазначених та інших авторів, в яких досліджено вади реальної політики зайнятості в умовах глобалізаційних змін, вплив російської агресії на сферу зайнятості України. Методологічні засади щодо відновлення соціо-економічного простору в повоєнний період містяться в публікації дослідників на чолі з академіком Гейцем В.М., які справедливо наголошують на важливості залучення механізмів, спрямованих на досягнення соціальної рівності у повоєнний період [11, с. 3-5]. Блізнюк В.В. і Гук Л.П. акцентують увагу на наявності провалів у державному регулюванні ринку праці, що віддаляють його від стану, який би відповідав сучасним вимогам і соціальним викликам [13]. Колот А.М. і Герасименко О.О. обґрунтували зміст

гідної праці, розкрили фактори і причини, що знижують доступність до неї працівників [14, с. 30-35]. Лісогор Л.С., Петрова І.Л. визначили напрями адаптації сфери зайнятості до інноваційних змін у техніці та технологіях [16], пов'язавши зайнятість у сфері інноваційної діяльності, з розвитком науки, освіти, професійної підготовки робочої сили [17].

Велике значення для нашого аналізу наслідків російської воєнної агресії мають публікації Осташко Т.О. [18], яка наголошує на ризиках втрати експортних агропродовольчих ринків, отже й погіршення сфери зайнятості [18, с. 29], Дейнеко Л.В., Кушніренко О.М., Ципліцької О.О., Гахович Н.Г. про те, що забезпечення нормального функціонування промисловості в умовах війни вимагає формування стратегічних цілей відбудови і визначення галузевих векторів відновлення [19, с. 5].

1.13.1. Стан ринку праці України напередодні російської агресії та парадигма державної політики зайнятості

На наше переконання, корні багатьох сьогоднішніх проблем ринку праці України містяться у негативних процесах і явищах, що накопичувалися у передвоєнний період, і значно посилюлися у зв'язку з коронавірусною пандемією, а потім – з російсько-українською війною. Державна політика зайнятості і модель публічного регулювання ринку праці, які сформувалися протягом останніх десятиліть, характеризуються необґрунтованим зміщенням акцентів з проблем досягнення продуктивної зайнятості на так звану «боротьбу з безробіттям»¹. Її наповнення помилковими цілями і неефективними методами, формами та інструментами не змогло забезпечити високу продуктивність праці суспільного виробництва, посилення мотивації працівників, динамічний розвиток підприємництва, випуск конкурентоспроможної продукції, а звідси – динамічний соціально-економічний розвиток країни. Реально, починаючи з 2000-х рр., головною проблемою ринку праці України були низькі показники зайнятості населення, величезний обсяг її тіньового сегменту, масштабна зовнішня трудова міграція, надвисокий рівень експлуатації працівників, а не лише безробіття, рівень якого у цей період був одним із найменших в Європі (6-8%). Останні 20 років рівень зайнятості коливався у межах 55-60% від чисельності населення віком 15-70 років [20, с. 54-55], що на 10-15 відсоткових пунктів нижче середнього рівня в країнах Європейського Союзу. У складі робочої сили за офіційними даними налічувалося 3,5 млн. неформально зайнятих осіб, хоча за експертними оцінками, тіньовий ринок праці складав, як мінімум 4-5 млн. чол. За нашими розрахунками в країні не менше 6 млн. чол. працездатного, але економічно неактивного населення – осіб віком 15-70 років, які не маючи роботи, її не шукають, і при цьому не відносяться до учнів і студентів та військових строкової служби.

¹ Термін, що був поширений в 1920-30-х рр., і знову використаний бувшим Прем'єр-Міністром України В. Гройсманом під час представлення Програми діяльності Кабінету Міністрів України в квітні 2016 р., який запропонував вважати основним завданням влади в сфері зайнятості «реальну боротьбу з безробіттям».

Сюди треба додати 1,5 млн. безробітних, визначених за методологією МОП, та чисельність трудових мігрантів, яких в еквіваленті повної зайнятості налічувалося біля 2,5 млн. чол. [21]. Отже, загальна кількість осіб, що знаходилася поза зареєстрованим ринком праці України, становила 13-14 млн. осіб, що майже в 2 рази перевищувала чисельність штатних працівників. При тому, що середньооблікова кількість останніх неухильно скорочувалася: у 2014 р. їх налічувалося 8959 чол., у 2017 р. – 7679 тис., а у 2019 р. – 7443 тис. чол. [20, с. 58-59]. Тобто, за 6 років чисельність штатних працівників – основних платників податку з доходу фізичних осіб і єдиного соціального внеску, зменшилася на 2761 тис. чол., або на 27%.

На переконання авторів, головною причиною цих та інших негативних процесів і явищ є те, що зміст державної політики зайнятості не пов'язувався з інвестиційною, інноваційною і науково-технічною, грошово-кредитною і соціальною політикою, оплатою праці. Останнє має особливе значення, оскільки її стан свідчить про несправедливий розподіл створеного національного продукту на користь капіталу, надмірну експлуатацію працівників. Насправді, останні 30 років відбувається постійне скорочення частки зарплати у складі ВВП: у 1990 р. вона складала 53,1%, у 2013 р. – 50,1%, у 2018 р. – 41,3%, у 2020 р. – 43,8% [20, с. 194]. А у собівартості продукції вона не перевищує 13 %, що у два рази менше, ніж в ЄС і майже у три – ніж у Німеччині та Франції. Такий підхід до оплати праці спричиняє поглиблення соціально-майнового розшарування в суспільстві. Причому ідеться не лише про посилення прірви між працею і капіталом, а й у розмірах зарплати топ-менеджерів і членів наглядових рад корпорацій, у тому числі й державних, та основною масою працівників. Так, напередодні російської агресії різниця в оплаті праці 1% найбільш забезпечених і 50% найменш забезпечених працівників склала 39,6 рази (в європейських країнах – 11,7 рази, у США – 24 рази) [22, с. 151-152].

Перелічені та багато інших проблем в сфері зайнятості значною мірою визначаються недосконалими змістом державної політики зайнятості, методами та інструментами регулювання. У державній практиці основний акцент робився на прийнятті законодавчих актів та рішень «мобілізуючого» характеру щодо діяльності Міністерства соціальної політики та державної служби зайнятості, реорганізації існуючих та створенні нових регулюючих органів, підвищенні розмірів матеріальної підтримки безробітних. Багато науковців і можновладців, традиційно посилаючись на праці Дж. Кейнса, фактично ігнорували його головну ідею про те, що зайнятість визначається ефективним попитом [23]. Державна політика зайнятості не пов'язувалася з політикою доходів, інвестиціями та експортом, інноваційною і науково-технічною, грошово-кредитною і соціальною політикою, розвитком системи робочих місць.

На переконання авторів, важливою причиною багатьох негативних процесів і явищ на ринку праці також є низький рівень приватно-державного партнерства, нерозвиненість інститутів громадянського суспіль-

ства, перш за все соціального діалогу. Через відсутність належної координації дій органів державної влади, бізнесу й профспілок державна політика зайнятості не охоплювала заходи, спрямовані на посилення мотивації працівників і підприємців до чесної і продуктивної праці в легальному секторі економіки, збільшення їх зацікавленості в індустріальному і постіндустріальному розвитку країни, встановлення виробничої демократії, посилення соціальної справедливості.

Існуюча в країні система соціального діалогу в основному зводиться до суто організаційних засобів: проведення засідань, консультацій, розподілу повноважень сторін і регламентації порядку їхньої взаємодії і т.п. При цьому не забезпечується участь найманих працівників та їх організацій у прийнятті рішень щодо змісту соціально-трудових відносин. Як справедливо зазначалося у Програмі гідної праці Міжнародної організації праці для України на 2016-2019 рр., затвердженої Кабінетом Міністрів України, державні органи та роботодавці, як правило, самостійно, без участі найманих працівників та їх представницьких організацій, визначають зміст рішень в цій сфері, а якщо консультації й проводять, то суто формально [24]. Відсторонення найманих працівників та їх організацій від участі у визначенні змісту соціально-економічної політики на рівні галузі, підприємства видно також із результатів аналізу галузевих тарифних угод. В їх більшості ігноруються положення Генеральної тарифної угоди, що зобов'язують власників підприємств залучати представників профспілкових організацій до роботи в органах управління суб'єктів господарювання. Як результат, власники підприємств, перш за все великих та ТНК, щоб не ділитися частиною надприбутків з найманими працівниками, не допускають їх до участі в керівних органах господарських товариств. У цьому зв'язку вважаємо за доцільне у подальшому визначати у Генеральній, галузевих і територіальних угодах, колективних договорах регламентуючи норми і процедури, які забезпечують участь найманих працівників у колегіальних органах управління акціонерними та іншими товариствами, а також в їхніх наглядових радах. Причому, слід передбачити відповідальність власників за порушення цих та інших норм, спрямованих на дотримання виробничої демократії.

У повоєнний період об'єктивно посиляться проблеми у сфері зайнятості, зросте соціальна напруженість в українському суспільстві, що вимагатиме зміцнення взаємодії соціальних сил, перш за все у формі соціального діалогу. Його сторони мають разом з органами влади визначати шляхи і засоби реалізації концепції гідної праці. В умовах війни особливо важливим є спрямування соціальної взаємодії бізнесу, працівників і державної влади на формування соціальної справедливості і соціальної згуртованості в українському суспільстві. Як свідчить історичний досвід, саме намагання дотриматися соціальної справедливості і соціальної згуртованості стали провідними факторами продуктивної самовідданої праці широких верств населення в другій половині 1940-х-1950-х рр., завдяки яким Україна досить швидко відновилася після Другої світової війни.

Важливим завданням соціальної взаємодії, особливо у повоєнний період, є залучення працівників до управління підприємствами, прийняття рішень у сфері праці та зайнятості, забезпечення справедливого розподілу результатів праці, зокрема через придбання штатними працівниками на пільгових умовах акцій корпорацій і на цій основі отримання частини прибутку.

1.13.2. Публічна політика щодо розвитку фінансових джерел матеріального базису сфери зайнятості

В Україні в результаті російської агресії – бомбардувань і ракетних обстрілів сотень міст та населених пунктів, окупації окремих з них, відбулися знищення багатьох промислових підприємств, руйнація міської і транспортної інфраструктури, комунального господарства. Так, Міністерство розвитку громад та територій України повідомило, що станом на 1 червня 2022 р. 3,5 млн. українців мають пошкоджене або зруйноване житло. Йдеться про 116 тис. об'єктів загальною площею 14 млн кв.м. З них багатоповерхових будинків – 12,3 тис. (12 млн кв.м), 104,1 тис., індивідуальних садиб (1,7 млн кв.м). [25]. Станом на 28 липня 2022 р. через пошкодження, обумовлені бойовими діями, в Україні знеструмлено 745 населених пунктів (близько 660 700 тис. споживачів). Без газопостачання залишилося 240 800 абонентів [26]. За інформацією Міністерства освіти і науки України з початку повномасштабної війни російськими загарбниками зруйновано і пошкоджено 1837 навчальних закладів [27]. І хоча кількісні оцінки падіння економіки України внаслідок війни можна визначити тільки після завершення бойових дій, але зараз зрозуміло, що руйнуючи наслідки російської агресії для української економіки, перш за все промисловості, мають величезні масштаби. Вже за перший місяць війна призвела до повного закриття 50% українських підприємств, а решта змушена працювати значно нижче потужностей [19, с. 5]. Втрати Україною великої частки основного капіталу впливають не тільки на падіння промислового виробництва, включаючи військову техніку, зменшення обсягів модернізації застарілої і ремонтів пошкодженої її частини, а й на скорочення легальної зайнятості.

У цих надзвичайно складних і важких умовах набуває величезного значення розширення інвестування виробничих потужностей. Гостра необхідність модернізації робочих місць існує в Україні тривалий час і обумовлена фізичним і моральним старінням основного капіталу, який, зокрема в промисловості, включаючи військово-промисловий комплекс (ВПК), має 30-35-річну давнину за критичного рівня зносу. У цілому по економіці відповідно до офіційних даних він (рівень зносу) напередодні війни складав 57% [20, с. 25, 35], хоча фактичне значення цього показника є набагато вищим. Справді, через необґрунтоване збільшення у 2014 р. залишкової вартості основних засобів в транспортній галузі у 3,5 рази [28], загальний знос основних засобів в економіці у 2015 р. відносно попереднього року був штучно скорочений на 23,4 відсоткових пункти (з 83,5% до 60,1%). Водночас у країні весь період ринкової трансфор-

мації фактично був зведений нанівець процес оновлення капітальних засобів (біля 2,0% у рік), що при збереженні цих темпів вимагатиме не менше 50 років на їх повне відновлення.

Спрацьоване обладнання зумовлює високу трудомісткість виробництва, а відповідно – собівартість продукції, отже, її низьку конкурентоздатність як з точки зору якості, так і ціни. В умовах глобальної економіки все це неминуче призводить до втрати вітчизняними виробниками не лише зовнішніх, а й внутрішніх ринків, а звідси – до скорочення виробництва і відповідно до погіршення стану зайнятості. З врахуванням невідзначеності тривалості російсько-української війни слід мати на увазі, що успіх країни у воєнному протистоянні визначається не тільки військовою та фінансовою допомогою, а значною мірою і стійкістю економічного фундаменту – її промислового сектору.

Модернізація застарілих і створення нових фізичних робочих місць має відбуватися перш за все через активізацію інвестиційного процесу. При цьому головна проблема полягає у визначенні і використанні потужних і надійних джерел фінансування. У таблиці 1 представлені дані щодо динаміки інвестування та джерел капітальних інвестицій за 20 передвоєнних років. З метою забезпечення коректності порівнянь для нейтралізації впливу інфляційних процесів інвестиційні витрати обчислені у цінах 2000 р.; також із сум капітальних інвестицій виключені інвестиції, що робилися у період 2000-2019 рр. в АР Крим і м. Севастополі та окупованих районах Донецької і Луганської областей.

Дані, наведені в таблиці 1, свідчать, що за останнє десятиліття відбулося серйозне уповільнення інвестиційного процесу. Якщо скорочення загального обсягу капітальних інвестицій у 2008-2010 рр. з 94,0 до 46,7 млн. грн. (у цінах 2000 р.), або на 50,3%, можна пояснити світовою фінансово-економічною кризою, то тривалий спад інвестиційної активності за 2012-2020 рр. з 57,2 млрд. грн. до 31,8 млрд. грн. на рік, або на 47,2%, ми пов'язуємо перш за все з погіршенням інвестиційного клімату.

До традиційних причин низької інвестиційної привабливості нашої країни, зокрема відсутність надійного законодавчого захисту прав власників, панування корупції в судових і правоохоронних органах, рейдерство, в передвоєнне десятиліття додалися нові: підвищення цін на електроенергію та природний газ, значне скорочення чисельності дешевої і кваліфікованої робочої сили. У результаті вартість ведення бізнесу в Україні зрівнялася з сусідніми країнами і навіть перевищила її. Незважаючи на заклики українських можновладців, це спричинило подальшу мінімізацію іноземних капітальних інвестицій (див. табл. 1): у 2002 р. – 5,6%, 2004 р. – 4,5%, 2017 р. – 1,4%; 2018 р. – 0,3%; 2019 р. – 0,7%, 2020 р. – 0,4% у загальному обсязі.

Треба підкреслити, що негативні тенденції в сфері інвестування не змогли подолати заходи, прийняті в останнє передвоєнне десятиліття: лібералізація зовнішньої торгівлі і валютного регулювання; мінімізація фіскального дефіциту; обмеження втручання Уряду в діяльність Національного банку, майже безперервна реалізація програм МВФ, намір вве-

дення інституту так званих «інвестиційних нянь». Якщо й у сьогоднішніх умовах не позбавитися цих та інших вад і проблем, навіть незважаючи на величезний авторитет України за кордоном, здобутий нашим народом у війні з Росією, обсяг інвестицій може не набути значної динаміки. Однією із важливих причин незначних іноземних капіталовкладень в минулому є відсутність позитивних прикладів з боку українського бізнесу, який замість інвестування національної економіки спрямовував кошти за межі країни. Так, відповідно до інформації Державної податкової служби України, за 3 роки (2018, 2019, 2020 рр.) із України офіційними каналами виведено 22,4 млрд. дол. США [29].

Таблиця 1

Динаміка капітальних інвестицій за джерелами фінансування, в % до загальної суми (без врахування АР Крим і м. Севастополя та окупованих у 2014-2021 рр. районів Донецької і Луганської областей)

Роки	Капітальні інвестиції в цінах 2000 р. млрд. грн.	Власні кошти підприємств і організацій, %	Кошти державного і місцевих бюджетів, %	Кредити банків та інші позики, %	Кошти інвесторів-нерезидентів, %
1	2	3	4	5	6
2000	26,5	68,6	9,2	1,7	5,9
2001	33,7	66,8	9,5	4,3	4,3
2002	39,0	65,8	8,7	5,3	5,6
2003	46,6	61,4	11,1	8,2	5,5
2004	57,6	61,7	15,2	7,6	3,6
2005	61,5	57,4	9,7	14,8	5,0
2006	75,2	57,8	9,8	15,5	3,7
2007	94,0	56,5	9,5	16,6	3,5
2008	84,8	56,7	9,2	17,3	3,3
2009	56,4	63,3	7,4	14,2	4,5
2010	46,7	55,7	9,2	13,7	2,3
2011	52,4	58,6	10,5	16,3	2,7
2012	57,2	59,7	5,8	17,1	1,7
2013	52,4	63,8	5,1	15,3	1,8
2014	39,3	70,5	3,9	9,9	2,6
2015	35,9	67,5	7,7	7,6	3,0
2016	39,2	69,3	10,1	7,5	2,7
2017	38,7	69,1	12,7	6,6	1,4
2018	42,6	70,8	12,6	7,8	0,3
2019	44,1	65,4	14,0	10,8	0,7
2020	31,8	66,5	19,1	6,7	0,4

Джерело: [20, с. 338]

Із даних табл. 1 видно, що основним джерелом капітальних інвестицій у зазначений період були кошти підприємств і організацій – 55,7–70,8% загального обсягу. Підприємства, як найбільш зацікавлена сторона у розвитку виробництва, і в подальшому залишаться пріоритетними інвесторами. Однак не можна допустити, щоб інвестиції робилися за рахунок скорочення обігових коштів, що неминуче спричинить скорочення виробництва і зайнятості. З метою подальшого розвитку їхньої інвестиційної активності доцільно використати три шляхи. Перший – започаткування так званого інвестиційного податкового кредиту – скорочення оподаткування прибутку підприємств у разі спрямування його на придбання нових або на реконструкцію існуючих основних засобів. Другий пов'язаний з удосконаленням змісту державної амортизаційної політики, найбільшим недоліком якої є брак зацікавленості підприємців до оновлення основного капіталу. Зокрема, чинне законодавство не передбачає встановлення норм амортизації та регламентацію методів нарахування амортизаційних коштів, не зобов'язує підприємців до цільового їх використання. Третій – покращення доступності бізнесу до кредитних грошей. В країні інвестування гальмується недосконалою державною грошово-кредитною політикою, результатом якої є надвисокі кредитні ставки комерційних банків, що спричиняє постійне скорочення в обсягах інвестицій позикового капіталу: з 17,1% у 2012 р. до 6,7% у 2020 р. (див. табл. 1).

Для подальшого зростання обсягу капітальних інвестицій потрібне радикальне удосконалення державної грошово-кредитної політики. Її сутність – покращення доступності бізнесу до кредитних ресурсів, які мають спрямовуватися на активізацію інноваційно-інвестиційного процесу, особливо у матеріальному виробництві, попередження шахрайств і ризикових операцій комерційних банків, формування у населення довіри до банківської системи. Основним критерієм ефективності державної грошово-кредитної політики має стати динаміка кредитування бізнесу, в першу чергу промислового спрямування, включаючи ВПК.

Важливим джерелом капітальних інвестицій мають стати державний і місцеві бюджети. Враховуючи значне зростання в останні роки повноважень органів місцевого самоврядування, вони поряд з направленням власних коштів у дорожню і транспортну інфраструктуру, об'єкти комунального господарства, соціальну сферу населених пунктів, мають посилити також свою консолідуючу і стимулюючу роль в сфері інвестування. Крім залучення інноваційно-інвестиційного капіталу безпосередньо або опосередковано у створення і розвиток робочих місць місцева влада має об'єднати зусилля бізнесу, громадськості, інститутів громадянського суспільства і спрямовувати організаційні, інтелектуальні, адміністративні ресурси на подолання корупції, рейдерства, надання підприємцям-початківцям додаткових пільг до тих, що передбачені законодавством, формування привабливості підприємств і організацій, розташованих у відповідній місцевості.

1.13.3. Напрями трансформації державної політики зайнятості в контексті розширення інноваційного сегменту національного ринку праці

У повоєнний період соціально-економічний прогрес та обороноздатність України забезпечуватиметься переходом виробництва на наукомісткі системні мегатехнології та інтелектуалізацію праці зі здатністю до постійних інновацій, соціалізації, створення умов для самореалізації особистості. Стратегія інноваційного розвитку вимагає концентрації зусиль держави, бізнесу на освоєнні принципово нових, конкурентоздатних технологій і продуктів, підвищенні ролі і відповідальності держави, органів місцевого самоврядування за цей вибір, за сприяння підвищеної інноваційної активності підприємців, учених, менеджменту, адаптації освіти до підготовки науковців, інженерів і управлінців, спроможних розробляти і впроваджувати нові покоління техніки і технологій.

Тривалий мужній спротив українського народу російським загарбникам викликають повагу всіх чесних людей, урядових структур і підприємницьких спільнот. Керуючись гуманістичними цінностями, та власними економічними інтересами, дивлячись на чисельні втрати нашою країною людських і матеріальних ресурсів, бізнесові кола та влада США і країн Євросоюзу, скоріш за все візьмуть участь в інвестиційних процесах в Україні на засадах довгих кредитів, ленд-лізу, або нового варіанту Плану Маршалла. Однак можна передбачити, що це будуть «зв'язані» кошти, умовами отримання яких стануть закупівлі технологічного обладнання, машин і механізмів у країнах-донорах. У цьому контексті процеси промислового відновлення України можуть здійснюватися за одним з двох сценаріїв. Перший передбачає придбання нами застарілих обладнання і технологій 4-го і трохи – 5-го укладів², впровадження яких гарантує вітчизняним підприємцям зростання прибутків. Однак рух по цій траєкторії не прискорить позитивні довготривалі трансформаційні процеси на національному ринку праці, примітно не збільшить інноваційний потенціал країни. Другий шлях, хоча є більш довгим і складним, має для нас більшу перспективу. Він пов'язаний з інвестиційно-інноваційним оновленням виробничого апарату на вітчизняних підприємствах шляхом державної підтримки (і контролю) придбання підприємствами за кордоном новітніх розробок, технологій, патентів, обладнання шостого технологічного укладу. Водночас основний акцент має робитися на використанні вітчизняного інтелектуального капіталу, збільшуючи з цією ціллю фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), навіть за рахунок внутрішніх і зовнішніх позик. Напередодні війни воно набуло

2 Технологічний уклад характеризує технічний рівень пануючих складників виробництва, які спираються на певні ресурси, кваліфікацію робочої сили, науково-технічний потенціал і певні технології. Технологічні уклади 1–5 панували з кінця XVIII ст. до 1980-х рр. і характеризуються машинним виробництвом. 5-й уклад спирається на інформаційні технології та знання як на нові фактори виробництва. 6-й уклад пов'язаний з розвитком робототехніки, біотехнологій, заснованих на досягненнях молекулярної біології та генної інженерії, систем штучного інтелекту, інформаційних мереж, швидких транспортних систем.

критично низького рівня: з врахуванням мінімально допустимих 2% ВВП складало 0,44%, в той час, коли в європейських країнах-лідерах в сфері інновацій (Швеція і Фінляндія) — понад 3% [20, с. 426].

З врахуванням сучасної структури основного капіталу в національній економіці, де у виробничому апараті переважає третій та четвертий технологічні уклади при символічній частці п'ятого і майже повній відсутності шостого, мають значення не лише обсяги інвестування, а й їхня спрямованість. Через фактичне самоусунення державної влади від регулювання цих процесів значна частина інвестицій спрямовувалася не у виробничу сферу, а у підприємства торгівлі, готельного, ресторанного і розважального бізнесу, що давало швидку віддачу. У результаті, інвестування, яке відбулося у 2000-ні рр., не надало принципового впливу на модернізацію виробничого апарату. Гострота ситуації визначається також тим, що багато років мінімізувалося вкладання коштів у виробничий сектор економіки та галузі і сфери, що визначають науково-технічний прогрес. У 2020 р. із загальної суми капітальних інвестицій у програмне забезпечення та бази даних було вкладено тільки 2,5%, у права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії — лише 1,3% [20, с. 337, 430]. Одним із наслідків тривалої неуваги бізнесу і відсутності державної підтримки розвитку науки і технологій, майже повного припинення фінансування НДДКР стало зниження частки інноваційно-активних промислових підприємств. Зокрема, за 25 передвоєнних років їх частка у загальній кількості зменшилася з 26% до 15,8%, а обсяг інноваційної промислової продукції скоротився до символічних 1,3% [20, с. 428]. У цьому контексті вважаємо, що повоєнне відновлення промисловості має відбуватися на засадах територіально-галузевої диверсифікації, інноваційного розвитку, включаючи ВПК, з врахуванням кращих досягнень науки і техніки при забезпеченні раціональної логістичної основи.

Виходячи із зазначеного, економічно виправданим є збільшення обсягів державного фінансування науково-дослідних розробок і проєктів, навіть за рахунок внутрішніх, і зовнішніх позик, природно, із здійсненням ефективного державного і громадського контролю. Доцільно продовжити той курс, що останнім часом запроваджується в Україні — перехід від фінансового утримання наукових установ і підрозділів, до виділення грошових ресурсів безпосередньо на здійснення вкрай потрібних досліджень і розробок, враховуючи фундаментальні теоретичні, на грантовій основі. Серед отримувачів грантів мають бути наукові організації, університети, підприємства, просто творчі колективи фахівців.

При удосконаленні політики інвестування необхідно не про просто відновлення зруйнованих у війну об'єктів, а прискорене створення сучасної системи продуктивних робочих місць у пріоритетних галузях (насамперед у ВПК) і територіях на основі технологій 5 і 6-го технологічних укладів.

Значний вплив на сферу зайнятості, її структуру надає експорт товарів і послуг. Збільшення експорту викликає потребу в додатковій робочій

силі для вироблення товарів і послуг для закордонних споживачів, тобто спричиняє зростання зайнятості. Велика частка високотехнологічної продукції, товарів і послуг високого рівня переробки у складі експорту збільшує в країні-експортері попит на кваліфіковану робочу силу, а звідси – покращує професійно-кваліфікаційну структуру зайнятості.

У товарній структурі українського експорту всі 2000-ні рр. переважала первинна і проміжна продукція, так частка продуктів рослинного походження, мінеральних продуктів і недорогоцінних металів у 2019 р. досягала 49% всього експорту. Водночас експорт готових харчових продуктів складав лише 6,4%, машин, обладнання, механізмів – 8,9% [20, с. 365]. У результаті це спричинило скорочення чисельності працівників у високотехнологічних галузях економіки. У поточний час і найближчій перспективі слід очікувати зменшення обсягу експорту, оскільки основна частка експортноорієнтованих підприємств Сходу і Півдня України зруйнована або окупована російськими загарбниками. Величезні проблеми під час війни виникли з експортом аграрної продукції, перш за все через блокування РФ чорноморських портів. Скорочення експорту, крім інших негативних проблем, зменшить податкові надходження, отже, витратну частину бюджету, а звідси – можливо скорочення фінансування освіти, медицини, соціальних послуг і соціального забезпечення, що неминуче вплине на зменшення зайнятості, перш за все у соціальній сфері. Блокування сільськогосподарського експорту наочно продемонструвало вразливість, по-перше, експортноорієнтованої моделі сільського господарства, по-друге, її сировинного характеру – низького рівня переробки продукції [18, с. 4-5]. Цей негативний досвід зумовлює необхідність заміни існуючої моделі експортноорієнтованого виробництва на модель, спроможну забезпечити сталий розвиток промисловості та сільського господарства, інноваційне удосконалення структури зайнятості.

Для збереження потенціалу експорту, як фактору відновлення ринку праці, слід, по-перше, знаходити нові ринки збуту, зокрема, у країнах Центральної Азії, Індокитаю, Близького сходу; по-друге, переходити на випуск нових інноваційних товарів з високим рівнем переробки; по-третє, удосконалювати релокацію виробництва – зосередити переробку сировини в місцевостях, близьких до нових логістичних ланцюгів.

У ринкових умовах рівень зайнятості та її структура визначаються також споживанням, яке залежить від платіжної спроможності населення та рівня конкурентоспроможності вітчизняного товару, з точки зору інноваційності, ціни та якості. За низького рівня споживання у підприємств відсутня зацікавленість у розширенні виробництва, і найманні додаткових працівників, оскільки ця додаткова продукція не знайде свого споживача. Тривалий період споживання вітчизняних товарів і послуг стримується через їх слабку конкурентоспроможність, низьку якість, малі доходи населення. До цих проблем в останній період додалася проблема радикального збільшення витрат на життєві потреби із домогосподарств на величезні і часто необґрунтовані комунальні платежі та енергоресурси. При цьому витрати домогосподарств у грошовому виміру зростають,

але вони не впливають на збільшення об'єму та оновлення асортименту споживання у натуральних показниках, яке й визначає обсяг випуску продукції і звідси – зайнятість. Так, за 5 передвоєнних років витрати населення на оплату житла, комунальних продуктів і послуг (без врахування вартості електроенергії, гарячої води, газу) зросли майже у 2 рази, на електроенергію – майже в 4, на природний газ – у 7, на гарячу воду та опалення – у 4 рази [30, с. 4]. Якщо комунальні платежі у 2006 р. склали 9% середнього доходу родини, то у 2020 р. 16,2% [31]. До цього треба додати фактичний перехід до платної медицини, дорожнечу ліків. У сукупності все це не лише погіршує соціальне становище населення, а значно звужує його можливості щодо придбання інших вітчизняних товарів і послуг, формування попиту на інноваційні продукти, отже стримує їх виробництво, а звідси – зменшує потреби бізнесу у кваліфікованій робочій силі.

Підкреслимо, що ринок праці функціонує під впливом всіх основних чинників соціально-економічного середовища, тому для оптимізації зайнятості потрібно застосувати комплекс засобів, причому, не так тих, що містяться у внутрішній сфері ринку праці, як тих, що знаходяться поза її межами: інвестування, грошово-кредитна, науково-технічна та експортна політика, політика доходів. Успішна державна політика ринку праці у воєнний і повоєнний періоди має пов'язуватися із основними стратегічними напрямками та інструментами макроекономічної та соціальної політики, розвитком соціальної взаємодії в суспільстві на засадах соціальної справедливості і згуртованості.

Висновки

1. Російська воєнна агресія спричинила нові виклики для ринку праці України, що вимагає перегляду існуючих теоретичних концепцій та урядової практики його регулювання. Для України всі 2000-ні роки характерним є спрощення змісту державної політики зайнятості. Замість розробки і реалізації стратегічних пріоритетів зазвичай акцент робиться на вирішенні поточних (хоч і вкрай гострих) проблем, розв'язання яких не наближує країну до вирішення (нехай навіть і повільного) вузлових, перспективних завдань.

2. У сьогоденнішніх умовах і на післявоєнному етапі найважливішим завданням державної влади має стати посилення координації політики зайнятості з іншими напрямками макроекономічної і соціальної політики, зокрема з розвитком інвестиційного базису зайнятості, що потребує удосконалення державної грошово-кредитної політики, спрямованої на зниження відсоткових кредитних ставок, підвищення ролі НБУ у попередженні шахрайств і банкрутств комерційних банків, ефективне використання внутрішніх державних цінних паперів, створення надійних бар'єрів на шляху виведення коштів за кордон неофіційними каналами.

3. Комплекс проблем, пов'язаних з оздоровленням сфери зайнятості треба розглядати у тісному взаємозв'язку із розвитком внутрішнього ринку, подоланням виробництва продукції низького рівня переробки,

запровадженням інноваційних технологій, зростанням розмірів заробітної плати, покращенням соціального захисту працівників, розвитком виробничої демократії. В умовах війни і повоєнного відновлення особливо важливим є спрямування соціальної взаємодії бізнесу, працівників і державної влади на формування соціальної справедливості і соціальної згуртованості на базі мінімізації майнового і фінансового розшарування суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лібанова Е.М. Ринок праці: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2003. 224 с.
2. Богиня Д. П., Грішнова О.А. Основи економіки праці: навч. посіб. 3-тє вид. Київ: Знання-Прес. 2002, 313 с.
3. Онікієнко В.В., Ткаченко Л.Г., Ємельяненко Л.М. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / ред. В. В. Онікієнка. Київ: РВПС України НАН України, 2007. 286 с.;
4. Грішнова О.А. Людський розвиток: Навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2006. 308 с.
5. Колот А.М. Соціально-трудова відносина: теорія і практика регулювання: моногр. Київ: КНЕУ, 2005. 239 с.
6. Петрова І.Л. Сегментація ринку праці: теорія і практика регулювання Київ: Таксон, 1997. 301 с.
7. Петюх В.М. Ринок праці та зайнятість: навч. посіб. Київ: МАУП, 1997. 120 с.
8. Бандур С.І. Стратегия развития рабочих мест в контексте государственной политики занятости. *Ринок праці та державна служба зайнятості в епоху глобальних змін і новітніх викликів*: матеріали Міжнарод. тристор. наук. практ. конф. / упорядники М. В. Туленков, О. Ю. Вілкова. Київ: ІПК ДСЗУ, 2011. С. 37-45.
9. Лісогор Л.С. Формування ринку праці в Україні: Моногр. Київ: Ін-т економіки НАН України, 2003. 296 с.
10. Семікіна М.В. Мотивація конкурентоспроможності праці: теорія і практика регулювання. Кировоград: ПіК, 2003. 426 с.
11. Геєць В.М., Близнюк В.В., Никифорок О.І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 3-22. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>.
12. Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці: Кол. моногр: О.І. Цимбал (керівник), Е.М. Лібанова, О.В. Макарова та ін. Київ: Академперіодика, 210 с.
13. Близнюк В.В., Гук Л.П. Провали державного регулювання на ринку праці та можливості їх мінімізації. *Економіка України*. 2021. №12. С. 22-43.
14. Гідна праця : імперативи, українські реалії, механізми забезпечення: моногр. А.М. Колот, О.О. Герасименко та ін. Київ: КНЕУ, 2017. 500 с.
15. Новіков В.М. Якість освіти. PISA – 2018: оцінка і потенціал підвищення. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 2. С. 50-70. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2020.02.050>.
16. Лісогор Л.С., Руденко Н.В. Оцінка структурних змін зайнятості на регіональному ринку праці. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. №4. С. 3-8. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2021-4\(98\)-3-9](https://doi.org/10.26642/ema-2021-4(98)-3-9).
17. Петрова І.Л. Інноваційний сегмент ринку праці: оцінка тенденцій та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1. С. 166-180.

18. Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2022. №5. С. 26-37. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026>.
19. Дейнеко Л.В., Кушніренко О.М., Ципліцька О.О., Гахович Н.Г. Наслідки повномасштабної воєнної агресії для української промисловості. *Економіка України*. 2022. № 5. С. 3-25
20. Статистичний щорічник України за 2019 р. Київ: Державна служба статистики. / За ред. І.Є. Вернера. 2020. 465 с.
21. Виступ Голови НБУ на Щорічній дослідницькій конференції Національного банку України та Національного банку Польщі «Ринок праці та монетарна політика». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/vistup-golovi-nbu-na-schorichniy-doslidnitskiy-konferentsiyi-natsionalnogo-banku-ukrayini-ta-natsionalnogo-banku-polschi-rinok-pratsi-ta-monetarna-politika> (дата звернення: 25.06.2022 р.)
22. Лібанова Е. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2021. 456 с.
23. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М. : Гелеос АРМ, 1999. 352 с.
24. Програма гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки: mlsp.kmu.gov.ua/document/189004/1.doc (дата звернення: 14. 09. 2020 р.)
25. Україні окупанти зруйнували або пошкодили 116 тис. житлових будинків. URL:https://lb.ua/tag/3398_mingromad_minregion (дата звернення: 2.07.2022 р.)
26. Війна РФ проти України: енергетичний вимір DiXi Group alert. URL: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2022/07/vijna-rf-protu-ukrayiny_2022_07_29_ua.pdf (дата звернення: 2.07.2022 р.)
27. Міністерство освіти та науки України повідомило. URL : <https://v-variant.com.ua/s-nachala-polnomasshtabnoy-voyn-rossyyskuyu-zakhvatchykamypovrezhdeno-uly-razrusheno-1837-uchebn-kh-zavedenyu-v-ukrayne/> (дата звернення: 7.07.2022 р.)
28. Про утворення акціонерного публічного товариства «Українська залізниця» у частини передачі/надходження та оцінки основних засобів»: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2014 р. №200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2014-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2022 р.)
29. Любченко О.М. Бізнес шанованих людей. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/10/19/666405/> (дата звернення: 25.07.2022 р.)
30. Енергетична бідність в Україні: огляд чинників та інструментів державної політики: Аналітична записка політичного центру DIXI Group, 2019. 20с. URL: https://www.energetichna_bidnist_weg_upd_rn1.pdf (дата звернення: 25.07.2020 р.)
31. Витрати родини на сплату комунальних послуг: динаміка зростання цін за останні 16 років. Слово і Діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/13/infografika/suspilstvo/vytraty-rodyny-splatu-komunalnyx-posluh-dynamika-zrostannya-czin-ostanni-16-rokiv> (дата звернення: 1.07.2022 р.).